

อายตนะกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา SENSES AND ENLIGHTENMENT IN BUDDHISM

พระสุพจน์ ฐมวาทมโน (อยู่เจริญ)

Phrasupot Dhammawatthano (Yoocharoen)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Email: Olaymate108@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดเรื่องอายตนะ และเพื่อวิเคราะห์อายตนะกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา โดยใช้การศึกษาจากเอกสาร หนังสือและบทความที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษาพบว่า การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา มีการบรรลุธรรมด้วยอารมณ์กรรมฐานหลากหลาย เช่น ในมหาสติปัฏฐาน 4 คือ 1.หมวดกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน มี 7 หมวดย่อย 2.หมวดเวทนानุปัสสนาสติปัฏฐาน มี 9 ข้อ 3.หมวดจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน มี 16 ข้อ 4.หมวดธรรมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน มี 5 หมวดย่อย ซึ่งสามารถบรรลุธรรมได้ทุกหมวด แต่ในบทความนี้ได้ยกเอาการบรรลุธรรมด้วยห้วงธรรม คือ อายตนะ มานำเสนอ ก็คือการสัมผัสระหว่าง ตา กับ รูป หู กับ เสียง จมูกกับ กลิ่น ลิ้น กับ รส กาย กับ การสัมผัส ใจ กับ อารมณ์ที่รู้คิดนึก และเกิดเวทนาตามมา มีสัญญาเจตนาต่างๆ ทาง 6 ทวาร เมื่อได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนเห็นความไม่เที่ยงแปรปรวน คือ อนิจจัง เป็นต้น ตามนัยของวิปัสสนาญาณ ขณะที่ถึงมรรคญาณ ย่อมปหานกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะได้ และผลญาณเสวยอารมณ์นิพพาน อันเป็นผลจิต (วิปากจิต) การละกิเลสขั้นสูงสุด ก็จะได้บรรลุเป็นพระอรหันต์บุคคลได้ทำกิจหน้าที่ในพระพุทธศาสนาเสร็จสิ้นไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป อายตนะกับการบรรลุธรรมจึงมีความสำคัญต่อผู้ต้องการบรรลุเป็นพระอริยบุคคล หรือสำคัญต่อศาสนิกชนยิ่งนับเป็นธรรมะอีกหมวดหนึ่งที่น่าสนใจ ตัวอย่าง พระราहुลซึ่งบรรลุธรรมโดยการฟังธรรมเรื่อง อายตนะ จากพระพุทธเจ้า แล้วนำไปปฏิบัติกรรมฐานตามที่ได้เรียนรู้มา จนได้เป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

คำสำคัญ: อายตนะ, การบรรลุธรรม, พระพุทธศาสนา

Abstract

This article entitled to study the concept of the senses and to analyze senses and enlightenment in Buddhism. This is a qualitative research done by studying academic documents. In the research, it was found that the objective of this article is to show that there is various way to achieve enlightenment by emotional meditation in Buddhism, such as; Maha Satipaṭṭhāna 4 categories. The first one of four is category of contemplation of the body or Kayanupassanā Satipaṭṭhāna which contained 7 groups. Second, category of contemplation of the feeling or Vedanānupassanā Satipaṭṭhāna contained with 9 items. Third, category of contemplation of the mind or Cittānupassanā Satipaṭṭhāna contained with 16 items. The last one, category of contemplation of the mind-objects or Dhammānupassanā Satipaṭṭhāna contained 5 groups. All of 4 categories above can lead us to achieve Enlightenment. In this article, the author brought up how to achieve enlightenment by the topic “Dharma is Senses or Āyatana” to present. That is, the touch between eyes and visible objects, ears and sound, nose and odor, tongue and taste, body and touch, mind and mental objects. Then, the feelings or sensation or Vedanā caused by the six doors above-mentioned. When we insight into Vipassanā meditation or Vipassanā kammaṭṭhāna until we see the impermanence also called Anicca or Anitya. According to the significance of Vipassanā Jñāna, when we reached to Mārga Jñāna, we will be free from the defilements, which are greed ([Lobha](#)), hate (Dosa), and delusion (Moha). Following this, the result of extinguished mind or Nirvāṇa which refer to the ultimate defilements abandoning, it's the way to achieve Dharma to become Arahant the person who finished all duty in Buddhism, and then Nirvāṇa will lead to the end of rebirth. Therefore, Āyatana and Dharma Enlightenment regard as the interesting Dharma classifications because they are very important to Buddhist, such as Phra Rāhula, who attained to be Buddhist saint (Phra Arahant), also the story of a woman called ‘Brahmanee Verahanjanee’, and last the story of Panna the

person who attained Dharma by listening to the topic of *Āyatana* from Lord Buddha. He observed along the Buddha teaching, then he became the person who attained the final sanctification in Buddhism.

Keywords: the senses, enlightenment, Buddhism

บทนำ

คำสอนในพระพุทธศาสนาที่น่าสนใจมาก คือที่เกี่ยวกับการรับอารมณ์ของหมู่สัตว์ทั้งหลายว่าการรับรู้อารมณ์นั้นเกิดได้อย่างไร ซึ่งเป็นการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ เมื่อศึกษาความเป็นมาในทางลัทธิศาสนาแล้ว ก็ทราบได้ว่าพระพุทธศาสนาได้ตรัสสอนเรื่องอายตนะ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/223-227/214-215) ซึ่งเป็นการเชื่อมต่อการรับรู้กันระหว่างอารมณ์ภายนอก (อายตนะภายนอก) และการรับกระทบกับทวาร (อายตนะภายใน) เป็นต้น ในการรับอารมณ์ทางอายตนะนี้ นอกจากพระพุทธองค์แสดงเอาไว้ตามที่มีการบันทึกไว้ในพระไตรปิฎกแล้ว ศาสตร์สมัยใหม่ เช่น จิตวิทยาก็มีกล่าวสอนเรื่อง อินทรีย์ 5 การศึกษาเกี่ยวกับองค์ประกอบพื้นฐานของระบบประสาทสัมผัส (คัตนางค์ มณีศรี, 2559) ตา หู จมูก ลิ้น กาย อยู่บ้าง รวมทั้งเรื่องอารมณ์ (Emotion) ด้วย แต่ในพระพุทธศาสนานั้นพระพุทธองค์แสดงคำสอนเหล่านี้แค่ให้พุทธบริษัทละกิเลสคือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นต้น โดยหวังประโยชน์อย่างยิ่งแก่สรรพสัตว์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) (ปรมัตถประโยชน์) ผู้เขียนจึงเห็นความสำคัญของอายตนะที่แสดงมีการบันทึกเอาไว้ จึงได้หยิบยกเรื่องอายตนะ มาเขียนเป็นบทความเนื่องจากเห็นความสำคัญในการบรรลุมรรคผล นิพพาน ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลขั้นสูงได้ มีบรรลุพระอรหันต์ในที่สุด

แม้เพียงการใช้อายตนะมาเป็นเครื่องกำหนดกรรมฐานก็สามารถบรรลุธรรมได้ โดยมีสติรู้สึกเท่าทันอารมณ์ที่จะทำให้เราเกิดกิเลสขึ้นได้ก็รู้ทันมัน (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/104/117) หากเมื่อรู้จักอารมณ์แล้ว ก็สามารถรู้เท่าทันโดยมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างดีอีกด้วย โดยอารมณ์นี้เกิดกับทุกสรรพสัตว์ทุกคน จึงสามารถประยุกต์เข้ากับอาชีพทุก ๆ อาชีพ โดยอาศัยสติ ระลึกรู้ ใส่ใจในอารมณ์ที่เกิดขึ้นกับตนอยู่เนือง ๆ อายตนะภายนอก ก็คือเรื่องอารมณ์นั่นเอง ซึ่งเราควรเรียนรู้เอาไว้ , ประโยชน์ในการรู้จักอารมณ์เป็นอย่างดีนั้นดื่มहाศาลทีเดียว ไม่ว่าจะเป็นทำกิจกรรมอะไรก็ต้องมีความเกี่ยวข้องกับอารมณ์อยู่เสมอ แม้การพูดเรื่องต่าง ๆ ก็เกี่ยวกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นขณะนั้น ๆ คือ อารมณ์ต้องเกิดขึ้นกับการพูด การเจรจาทุกครั้งี่พูดที่เจรจา แม้ในการคิดก็ต้องมีอารมณ์มาเกิดทางสมองหรือทางจิตอยู่เนืองนิจ จะเห็นได้ว่าการรับอารมณ์ที่เกิดกับเราทางกาย หรือในการกระทำ

กิจกรรมต่าง ๆ ในการพูดเจรจาเรื่องต่าง ๆ ก็ต้องมีอารมณ์เกิดขึ้นอยู่เนื่อง ๆ และในทางความคิดอารมณ์ก็ต้องเกิดขึ้นกับตัวเราอยู่ทุกขณะที่เดิวยที่ยกมานี้เป็นเพียงตัวอย่างที่ตัวเราต้องเกี่ยวข้องกับอารมณ์ทางทวารทั้ง 3 อยู่เป็นประจำทุก ๆ วัน(เมื่อเรายังมีลมหายใจอยู่) คือ ทางกายทวาร วจิทวาร มโนทวาร ที่เกิดกับเราทุกวี่ทุกวัน ซึ่งจำเป็นต้องใช้อารมณ์มาดำเนินในวิถีชีวิตของเราตลอดเวลา ยกเว้นตอนนอนหลับสนิท ไม่เกิดความฝันขณะนอนหลับ ที่เรียกว่าจิตอยู่ในภวังค์ (สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), 2547) ดังนั้นเรื่องอายตนะ 12 จึงเกี่ยวข้องกับอารมณ์อยู่ด้วยซึ่งจะขาดจากกันไม่ได้, พระพุทธศาสนาสอนเรื่องอายตนะไว้รัดกุมมากทีเดียว เพียงพอที่จะให้ผู้ปฏิบัติกรรมฐาน ใช้อารมณ์กรรมฐานที่มีอยู่รอบตัวเรานี้ หรือ มาเป็นเครื่องกำหนดเจริญสมถกรรมฐานบ้าง เจริญวิปัสสนากรรมฐานบ้างตามจริตที่ชอบใจถูกอัธยาศัย และนำพาให้ได้ฉานสมาบัติ 8 (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, 2539) (หรือฉาน 9) หรือได้วิปัสสนาญาณ 10 (ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, 2539) ตามสมควรแก่บุญบารมีของผู้นั้น โดยจะเลือกเจริญกรรมฐาน 2 อย่าง ตามอุปนิสัยของตน

หากจะยกประเด็นว่าอายตนะเอามากำหนดมาเป็นอารมณ์กรรมฐานแล้วได้อะไร ก็คงจะเห็นประโยชน์ตามที่ยกมาข้างต้น โดยจะบรรลุธรรมได้ไม่ยากจนเกินไป เพียงแต่ต้องใช้ปัญญาและความเพียรละกิเลสเท่านั้น คือ เมื่อกำหนดอายตนะเป็นอารมณ์กรรมฐานนั้นต้องอาศัยปัญญา โดยมีปัญญาเข้าไปรู้ชัดตามความเป็นจริง ละตัณหา และอุปทานได้ ก็จะได้บรรลุธรรม เป็นพระอริยบุคคล โดยได้บรรลุขั้นสูงสุด คือ ได้เป็นพระอรหันต์ ดังนั้นอายตนะจึงมีความเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างมีนัยสำคัญทีเดียว

แนวคิดเรื่องอายตนะ

1. ความหมายและลักษณะของอายตนะ คำว่า อายตนะ หมายถึง เครื่องต่อ, ตัวเชื่อม คือ เป็นการเชื่อมต่อระหว่างอายตนะภายในกับอายตนะภายนอก โดยมีการสัมผัสกระทบกัน คือ ตา สัมผัสกระทบกับรูป หู สัมผัสกระทบกับเสียง จมูก สัมผัสกระทบกับกลิ่น ลิ้น สัมผัสกระทบกับรส กายสัมผัสกระทบกับผัสสะ คือ โผฏฐัพพะ ใจ สัมผัสกระทบกับความรู้นึกคิด คือ ธรรมารมณ์เมื่อคู่ใดคู่หนึ่งสัมผัสกระทบกันแล้วจะเกิดการเสวยเวทนาขึ้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/80/73) คือเป็นสุขเวทนาบ้าง, ทุกขเวทนาบ้าง และอุเบกขาเวทนาบ้างในอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างที่เกิดการสัมผัสกระทบกัน สุดท้ายอารมณ์นั้นเป็นอารมณ์ที่ดีมากระทบคือ อิฏฐารมณ์ หรือเป็นอารมณ์ที่ไม่ดีมากระทบ คือ อนิฏฐารมณ์ เพราะการสัมผัสกระทบกับระหว่างทวาร 6 กับอารมณ์ 6 นี้เอง จึงเกิดวิญญาณ 6 (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/65/56) ขึ้นรับรู้ตามทวาร (ประตู) ของตนๆ หรือเรียกว่าอายตนะ ๑๒ นั้นเอง ที่กระทบกันและเกิดรับรู้อารมณ์ทางวิญญาณ 6 ตามติดต่อกันมาโดยรวดเร็ว พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าจะเกิดเวทนา 3

อย่างใดอย่างหนึ่งตามมา มีสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/82/75) เป็นต้น ที่ทำหน้าที่เสวยเวทนาอยู่เสมอ และเมื่อว่าโดยการเป็นปัจจัยสืบเนื่องกันสืบมา คือ เมื่อมีเวทนาแล้วก็จะปัจจัยให้เกิดตัณหา (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/107/121) สืบต่อไปอีก

เรื่องอายตนะนี้เป็นการเชื่อมต่อกันระหว่างทวารและอารมณ์ เมื่อกล่าวถึงอารมณ์และการรับรู้อารมณ์ในทางพระพุทธศาสนา ต้องนึกถึงคำสอนที่พระพุทธองค์สอนเอาไว้ว่าอารมณ์ มีอยู่ 6 อย่าง คือ รูปารมณ์ (อารมณ์ คือ รูป) สัททารมณ์ (อารมณ์ คือ เสียง) คันธารมณ์ (อารมณ์ คือ กลิ่น) รสอารมณ์ (อารมณ์ คือ รส) โผฏฐัพพารมณ์ (อารมณ์ คือ สัมผัสถูกต้อง) ธรรมารมณ์ (อารมณ์ คือ การรู้นึกคิดด้วยใจ) ซึ่งอารมณ์ที่มีทั้งหมดในจักรวาลนี้ รวมทั้งสิ้นมีอยู่เพียง 6 อารมณ์เท่านั้น

โดยจะเรียกอารมณ์ 6 และทวาร 6 ว่าอายตนะก็ได้ ซึ่งเข้าใจกันอย่างกว้างขวางทั่วไป เมื่อเกิดการรับรู้ทางอายตนะเรียกว่า วิญญาณ 6 ซึ่งรู้แจ้งชัดทางตา หู จมูก ลิ้น กาย มโน (จิตใจ) อีกทีหนึ่งพอยกตัวอย่างได้ว่า คนตาบอด หูหนวก ไม่มีตัวรู้คือวิญญาณรู้ในส่วนนั้น แม้คนเป็นอัมพาตกายวิญญาณบางส่วนก็ไม่สามารถรับรู้ได้

2. เป้าหมายของการแสดงอายตนะ การบันทึกเรื่องอายตนะ 12 ในพระสูตรต้นตปิฎกเล่มที่ 18 สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค กล่าวถึงอายตนะภายใน คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโน ที่กระทบสัมผัสกันกับอายตนะภายนอก คือ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสอารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ ซึ่งมีการแสดงธรรมโดยพระพุทธองค์ และโดยสาวกแสดงตามที่ได้ฟังมาจากพระพุทธองค์ ในลักษณะนี้ยังโยงกันไปหลายพระสูตรแตกต่างกันไปหลายนัย ในที่นี้จะได้ยกมาขยายความสัก ๒ พระสูตร พระสูตรแรก คือ ปฏิสัลลันสูตร ว่าด้วยการหลีกเร้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายหลีกเร้นแล้วจงประกอบความเพียรเถิด ภิกษุผู้หลีกเร้นแล้ว ย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง รู้ชัดอะไรเล่าตามความจริง คือ จากนั้นได้ทรงแสดงว่ารู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “จักขุไม่เที่ยง รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า รูปไม่เที่ยง รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า จักขุวิญญาณไม่เที่ยง รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า จักขุสัมผัสไม่เที่ยง” ฯลฯ (คือ แม้ในทางโสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน ก็ทรงให้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า ไม่เที่ยง ฯลฯ เช่นเดียวกัน) ซึ่งในทุกทวาร พระพุทธองค์ทรงสรุปว่าให้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ทรงสรุปว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายหลีกเร้นแล้วย่อมรู้ชัดตามความเป็นจริง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/100/110-111) และในพระสูตรว่าโยคักขมิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ เรื่องนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงธรรมบรรยาย (หมายถึง เหตุแห่งธรรม) ที่เป็นเหตุให้บุคคล มีความเกษมจากโยคะ แก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง ธรรมบรรยายที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ เป็นอย่างไร คือ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ตถาคตละรูปเหล่านั้นได้แล้วตัดรากถอนโคน ...” พระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบการละการตัดของพระองค์ เหมือนดังต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว แล้วตรัสอีกว่า “ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบ เพื่อละรูปเหล่านั้น เพราะเหตุนี้บัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ” ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ยกเอาหูกับเสียง, จมูกกับกลิ่น, ลิ้นกับรส, ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ แล้วทรงตรัสว่า ตถาคตละธรรมารมณ์นั้นได้แล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบเพื่อละธรรมารมณ์นั้น เพราะเหตุนี้บัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ ภิกษุทั้งหลายธรรมบรรยายที่เป็นเหตุให้กับบุคคลมีความเกษมจากโยคะเป็นอย่างนี้แล (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/104/117)

การได้หมดจากโยคะ (เครื่องประกอบ) หรือหมดกิเลส คือโลภะ โทสะ โมหะ ถึงความดับทุกข์มีมรรคผล นิพพานในที่สุด จึงนับว่าได้เรียนรู้และปฏิบัติตามธรรมในพระพุทธศาสนา

วิเคราะห์อายตนะกับการบรรลุธรรม

อายตนะที่เกี่ยวกับการบรรลุธรรมนั้นจะพิจารณาในประเด็นดังต่อไปนี้

1. **อายตนะกับการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน** ในพระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ 10 และ 12 มีพระสูตรชื่อว่า มหาสติปัฏฐาน ซึ่งมีอยู่ 4 หมวดใหญ่ คือ 1. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน 2. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน 3. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน 4. ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน หัวข้ออายตนะนั้น อยู่ในหมวดธรรมานุปัสสนาฯ คือการพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ซึ่งตอนเริ่มพระสูตรมีพระบาลีที่น่าสนใจและน้อมนำมาใช้เป็นหลักในการพิจารณาด้วย ซึ่งมีพระบาลีว่า “อิธ ภิกษุ... ฌเมสุ ฌมมานุปัสสี วิหริตี อาตปปี สมปชาโน สติมา วิเนยย โลเก อภิชมา โทมนสส์” แปลว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ พิจารณาธรรมในธรรม มีสติ สัมปชัญญะ ความเพียร เพื่อกำจัด อภิชมาและโทมนัสเสียได้ในโลก” การให้มีสติ สัมปชัญญะ ความเพียรในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น เท่ากับการนำองค์คุณของโยคาวจร มาเจริญกรรมฐาน ซึ่งหมายถึง อาตปปี สัมปชาโน สติมา นั่นเอง หากตัดคำว่า ชาย หญิง คฤหัสถ์ บรรพชิตออกไป ก็จะมีเพียงองค์คุณของโยคาวจรเท่านั้น ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน และเพื่อกำจัด อภิชมา หมายเอากำจัดความพอใจ ความยินดี ความรัก คือ โลภะ หรือ ตัณหา ส่วนโทมนัสหมายเอาไม่พอใจ ความไม่ยินดี ความชัง คือ โทสะ ที่ไม่กล่าวถึงโมหะก็เพราะว่า ขณะเจริญวิปัสสนากรรมฐานจิตจะเป็นมหา

กุศลจิตจนเกิดวิปัสสนาญาณต่างๆ สืบมา เมื่อถึงมรรคญาณ จิตเข้าถึงมรรคสมังคี (สามัคคี) ก็จะปหานกิเลส คือ โมหะ ถ้าเป็นอรรถัตตมรรค มรรคจิตในขั้นนี้ก็จะปหานกิเลสได้หมดสิ้น ที่กล่าวมาเพื่อจำกัดอภิชฌาและโทมนัสเสียได้ในโลกหมายเอาสังขารโลก (ขันธโลก) (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) ดังกรณีภิกษุผู้อาพาธรูปหนึ่งที่มีมาในสูตรชื่อว่า ทุติยคิลานสูตร เรื่องมีอยู่ว่าภิกษุใหม่รูปนี้ อาพาธได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก นอนอยู่ในวิหาร ภิกษุที่รู้เรื่องการอาพาธจึงนำเรื่องภิกษุใหม่ที่อาพาธนี้ ไปกราบทูลให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ โดยให้ทรงอาศัยความอนุเคราะห์ที่ได้โปรดเสด็จไปเยี่ยมภิกษุนั้นถึงที่อยู่ด้วยเถิด, พระพุทธองค์ทรงทราบเรื่องภิกษุเป็นไข้และเป็นภิกษุที่ไม่มีใครรู้จัก จึงเสด็จไปเยี่ยมถึงที่อยู่ เมื่อเสด็จไปถึงก็มีการถามกันตามอัธยาศัยที่ดังงาม ว่าท่านสบายดีหรือยังทนเป็นอยู่ได้หรือ ทุกขเวทนาทุเลาลงหรือไม่กำเริบหรือ ซึ่งท่านบอกว่าไม่สบายอย่างมากทนเป็นอยู่ไม่ได้ ทุกขเวทนาไม่ทุเลามีแต่กำเริบ แต่ท่านก็ดิ้นรนตนเองโดยศีลไม่ได้ด้วย จึงกราบทูลออกมาบอกให้พระพุทธเจ้าให้ทรงทราบ ซึ่งพระพุทธองค์ทรงตรัสตอบว่า ถ้าเธอดิ้นรนตนเองโดยศีลไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น เธอจะรำคาญ ทรมานทรมานไปทำไม ซึ่งภิกษุใหม่ผู้อาพาธ ก็ตอบว่าท่านยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่ทรงแสดงเพื่อความหมดจดแห่งศีลเลย

พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า ถ้าเธอยังไม่รู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงเพื่อความหมดจดแห่งศีลแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้นเธอจะรู้ทั่วถึงธรรมที่เราแสดงแล้ว ประพฤติเพื่ออะไร ฝ่ายพระภิกษุใหม่ก็ตอบว่า เพื่อความดับสนิทไม่ถือมั่นพระพุทธองค์จึงทรงแสดงธรรมเทศนาว่า จักขุเที่ยง หรือไม่เที่ยง ภิกษุใหม่ก็ตอบว่าไม่เที่ยง โสตะ... ฆานะ... ชิวหา... กาย... มโน... มโนวิญญาน... มโนสัมผัส... แม้ความสวยงามที่สุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเที่ยงหรือไม่เที่ยงพระพุทธองค์ทรงถามว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือสุขเป็นตัวตนหรือไม่หรือเราเป็นนั่น นั่นของเราใช่หรือไม่ ภิกษุใหม่ผู้อาพาธก็ตอบว่าไม่ใช่เช่นนั้น เมื่อฟังแล้วก็มีจิตส่งไปตามธรรม เปื่อน่าย คลายกำหนด มีจิตหลุดพ้น ขึ้นชมภาสิตของพระพุทธเจ้าที่แสดงนั้นคือ ท่านมีชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้วกิจทั้งหลายทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป “จิตของภิกษุนั้นก็หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลายเพราะไม่ถือมั่น” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 18/75/68-70)

จะเห็นว่าหลักธรรมเรื่องอายตนะนี้สัมพันธ์กับผัสสะด้วยและเป็นปัจจัยให้เวทนาเกิดขึ้นเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเกิดความไม่สุขไม่ทุกข์ คืออุเบกขาขึ้นสืบต่อมา และเป็นปัจจัยให้ตัณหาเกิดต่อไป หรือกิเลสอื่นก็เกิดได้ (โลภะ โทสะ โมหะ) ที่เรียกว่า อภิชฌา โทมนัส ความพอใจ ความไม่พอใจ ซึ่งก็มีสมุฏฐานมาจากความไม่รู้คือโหมะนั้นเอง จึงเรียกว่า เพื่อจำกัดอภิชฌา และโทมนัสเสียได้ในโลก เพราะเมื่อเรากำหนดอารมณ์ตามมหาสติปัฏฐาน 4 โดยสรุปก็คือ รูปธรรม นามธรรม ความพอใจ (อภิชฌา) ความไม่พอใจ (โทมนัส) ก็หายไป ขณะกำหนดใส่ใจในอารมณ์กรรมฐาน (พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, 2539) (โยนิโสมนสิการ) มหากุศล

จิตก็เกิดทุกขณะอารมณ์ที่สืบเนื่อง อกุศลบาปธรรมก็เกิดไม่ได้ เป็นอันว่าจิตเดินตามวิปัสสนาญาณ จนจิตได้เข้าถึง มรรค ผล นิพพาน ได้บรรลุธรรมในที่สุด

ในพระสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกายสฬายตนวรรค นี้มีเรื่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ โดยนำหลักธรรมมาแสดงยกย่องกันไป และละเอียดลึกซึ้งมาก เช่นแสดงเกี่ยวกับวิญญาน 6, สัมผัสสชาเวทนา, ชันธ 5 และไตรลักษณ์ เป็นต้น

ประเด็นหลักของธรรมะในบทความนี้ คือ ใช้หลักธรรมอายตนะ 12 เป็นแกนหลักในการนำเสนอ ซึ่งอายตนะนี้มีอยู่คู่กับสัตว์บุคคลทั่วไป คือ จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ มโน ทั้ง 6 นี้ จัดเป็นอายตนะภายใน ส่วนอายตนะภายนอก ได้แก่ รูปารมณ์ สัทธารมณ์ คันธารมณ์ รสารมณ์ โผฏฐัพพารมณ์ ธรรมารมณ์ เมื่อยกเอาการรับอารมณ์มาแสดงแล้ว จะสามารถบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาได้อย่างไร เช่น เรื่องอุปวาณสนทิกฐิกสูตร มีมาในสังยุตตนิกายสฬายตนวรรคเป็นเรื่องที่ท่านพระอุปวาณะเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับ แล้วทูลถามพระพุทธเจ้าว่า “ธรรมเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจึงพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ธรรมเป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ด้วยเพียงเท่าใดหนอ” พระพุทธองค์ทรงแสดงทาง หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส เป็นต้น เป็นลำดับไปจนถึง ใจกับธรรมารมณ์ ต่อจากนั้นพระองค์ทรงขมวดปิดท้ายเรื่องทวาร ๖ ว่าเห็นรูปทางตาแล้วเป็นผู้เสวยรูปแต่ไม่เสวยความกำหนดในรูป และรู้ชัดถึงความกำหนดในรูปในภายในซึ่งไม่มีว่า ความกำหนดในรูปในภายในของเราไม่มี แล้วพระองค์ตรัสขมวดท้ายว่า การที่ภิกษุเห็นรูปทางตาแล้วเป็นผู้เสวยอารมณ์คือรูป แต่ไม่เสวยความกำหนดในรูป และรู้ชัดถึงความกำหนดในรูปในภายในซึ่งไม่มีว่า ความกำหนดในรูปในภายในของเราไม่มีอย่างนี้แล อุปวาณะธรรมจึงชื่อว่า เป็นธรรมที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวินยชนพึงรู้เฉพาะตน ฯลฯ ต่อจากนั้นก็ตรัสตอบอุปวาณะ เกี่ยวกับทวารอื่นๆอีกคือ หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับการกระทบสัมผัส ใจกับการรู้นึกคิด และสรุปท้ายว่าผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวินยชนพึงรู้เฉพาะตน (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/70/59-61)

อายตนะจึงสามารถพิจารณาโดยยกย่องกันได้ ซึ่งอาจพิจารณาโดยอนิจจังทุกขัง อนัตตาโดยตรง หรือพุทธองค์ได้ทรงแสดงอายตนะร่วมกับชันธ 5 คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน ก็มีเช่นกัน หรือที่พุทธองค์แสดงอายตนะคู่กันกับสัมผัส 6 มีจักขุสัมผัส เป็นต้น ตลอดจนแสดงอายตนะคู่กันกับเวทนาด้วยก็มี เช่นกัน และที่แสดงเรื่องอายตนะโดยกาล ทั้ง 3 คือ อดีตกาล ปัจจุบันกาล อนาคตกาล ก็สามารถพิจารณาอย่างพิศดารตามกาลทั้ง 3 ได้ด้วย

ในกรณีที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พระราหุล หลังจากทรงไปบิณฑบาตที่กรุงสาวัตถีแล้ว และเสวยพระกระยาหารเสร็จ รับสั่งเรียกหาพระราหุล ให้พระราหุลถือผ้าสีทันนะ (ผ้าปูนั่ง) โดยตรัสว่า เราจักไปยังป่าอันธวันเพื่อพักผ่อนกลางวัน พระราหุลก็รับคำ ฝ่ายพวกเทวดาหลายพันคน ก็พากันติดตามไปด้วยคิดว่าวันนี้พระพุทธเจ้าจะแนะนำท่านพระราหุลในธรรมเป็นที่สิ้นอาสวะให้ยิ่งขึ้นไป ฝ่ายท่านพระราหุลเมื่อปลูกรดผ้าที่โคนไม้แล้ว อภิวัตพระพุทธรูป แล้วนั่งที่สมควรข้างหนึ่ง พระพุทธรูปองค์ตรัสถามว่าเธอเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง แล้วถามรูปว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง จักขุวิญญาณเที่ยงหรือไม่เที่ยง แม้ในข้อจักขุสัมผัสเที่ยงหรือไม่เที่ยงท่านราหุลก็ตอบว่าไม่เที่ยง ท่านถูกพระพุทธองค์ถามว่าไม่เที่ยงเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ท่านก็ตอบว่าเป็นทุกข์ แล้วตรัสถามอีกว่า ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา ท่านราหุลก็ตอบว่าไม่ควร พุทธองค์ก็ตรัสถามถึงเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือสุข และตรัสสรุปเป็นทำนองเดียวกันว่า ไม่ให้ยึดถือว่ามันเป็นเรา เป็นตัวตนของเรา พระพุทธรูปองค์ตรัสถามในโสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และมโน เป็นไปในทำนองเดียวกันกับจักขุ โดยตรัสถึงแม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เพราะมีโสตะสัมผัส ฆานะสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตนคือเป็นอนัตตาคด้วย

เมื่อตรัสถามอายตนะภายในจบลง พระพุทธรูปก็ทรงตรัสถามถึง อายตนะภายนอก คือ รูปารมณ์ ฯลฯ ธรรมารมณ์ ว่าเที่ยงหรือไม่ เป็นทุกข์หรือสุข และตรัสไม่ให้ยึดถึงว่าเราเป็นนั่น นั่นของเรา ซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกันกับอายตนะภายใน และเกี่ยวเนื่องด้วยขั้น 5 ตามที่ยกมาแนะนำท่านพระราหุล พระพุทธรูปองค์ตรัสว่า ย่อมเบื่อหน่ายในจักขุ ฯลฯ มโน เบื่อหน่ายในรูปารมณ์ ฯลฯ ธรรมารมณ์ เพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย จนถึงอายตนะภายในทุกข้อ (โสตะสัมผัส ฆานะสัมผัส)

พระพุทธเจ้าตรัสว่าเมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้นเมื่อจิตหลุดพ้นก็รู้ว่าการหลุดพ้นแล้ว รู้จิตว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้วไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป

พระราหุล มีใจยินดีชื่นชมภาษิตของพระพุทธองค์ขณะเมื่อพระพุทธองค์ตรัสภาษิตนี้อยู่ จิตท่านพระราหุลก็หลุดพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถือมั่น (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/121/143-147) ได้ปราศจากธุลีเป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในโลก ฝ่ายพวกเทวดาหลายพันตนต่างรู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา

นับว่าธรรมะเรื่องอายตนะสามารถนำไปใช้ได้หลุดพ้นจากอาสวะกิเลสได้อย่างอัศจรรย์ เพียงแต่เราท่านทั้งหลายตั้งใจพิจารณาตามวิปัสสนากรรมฐาน ก็สามารถบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาได้เช่นเดียวกัน

ในเรื่องต่อไปคือพราหมณ์เวรหัญจานีในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคว่า สมัยนั้น ท่านพระอุทายีอยู่ที่สวนมะม่วงของโตเทยพราหมณ์ เขตเมืองกามัณฑะ ครั้งนั้นมีมาณพคนหนึ่งซึ่งเป็นศิษย์ของพราหมณ์เวรหัญจานีโคตร ได้เข้าไปหาพระอุทายีถึงที่อยู่ของท่าน ท่านพระอุทายีได้ชี้แจงธรรมให้มาณพได้เห็นชัด ชวนใจให้อยากรับไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแก่งกล้า ปลอดภัยให้สดชื่นด้วยการแสดงธรรมให้มาณพฟัง มาณพผู้เป็นศิษย์ก็ไปบอกให้นางพราหมณ์เวรหัญจานีโคตรทราบ ว่า ท่านพระอุทายีแสดงธรรมงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมอรรถาธิบายและพยัญชนะครบบริบูรณ์ ทำให้นางพราหมณ์เวรหัญจานีอยากพบท่านพระอุทายีและให้มาณพผู้เป็นศิษย์นิมนต์ท่านพระอุทายีมาฉันภัตตาหารที่บ้านของตน มาณพก็รับนางพราหมณ์นั้น แต่พอท่านพระอุทายีฉันภัตตาหารเสร็จในเช้าวันนั้น นางพราหมณ์เวรหัญจานีโคตร ได้สวมรองเท้า นั่งคลุมศีรษะบนอาสนะสูง แล้วบอกให้ท่านพระอุทายีแสดงธรรม ท่านพระอุทายี เป็นผู้หนักในธรรมวินัย จึงกล่าวบอกว่า ยังมีเวลาน้องหญิง แล้วหลีกเลี่ยงไม่แสดงธรรมให้นางพราหมณ์ฟัง เมื่อมาณพได้ไปสนทนากับพระอุทายีอีกและนำกลับไปเล่าให้นางฟัง นางจึงบอกท่านให้ท่านพระอุทายีแสดงธรรมแต่ท่านบอกยังมีเวลาน้องหญิง มาณพเลยบอกว่าที่เป็นอย่างนี้เพราะท่านสวมรองเท้า นั่งคลุมศีรษะอยู่บนอาสนะสูง ท่านจึงไม่แสดงธรรม นางจึงให้มาณพนิมนต์ท่านพระอุทายีมาฉันภัตตาหารวันรุ่งขึ้นอีกที ในคราวนี้นางพราหมณ์เวรหัญจานีโคตร ได้ฟังธรรม โดยหัวข้อธรรมที่สนทนากันนั้นมีดังนี้

นางพราหมณ์ถามว่า “ท่านเจ้าข้า เมื่อมีอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายจึงบัญญัติสุข เมื่อไม่มีอะไร พระอรหันต์ทั้งหลายจึงไม่บัญญัติสุขและทุกข์”

ท่านพระอุทายีได้กล่าวถึงเรื่อง การมีจักขุ , โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย มโนซึ่งเมื่อมีจักขุ ฯลฯ จึงมีการบัญญัติสุขและทุกข์ และเมื่อไม่มีจักขุ ฯลฯ พระอรหันต์ทั้งหลายก็ไม่บัญญัติสุขและทุกข์ นางพราหมณ์เวรหัญจานีโคตรได้ฟังก็กล่าวสรรเสริญของท่านอุทายีว่าชัดเจนไพเราะยิ่งนัก เหมือนบุคคลหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยตั้งใจว่าคนมีตาตจักษุเห็นรูปได้ และนางพราหมณ์นั้น ขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์เป็นสรณะ ขอให้จงจำนางว่าเป็นอุบาสิกา ผู้ถึงสรณะ ๓ ตั้ง ตั้งวันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/133/164-167)

ในปุณณสูตร สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค เล่าถึงท่านปุณณะได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า พระภาคถึงที่ประทับ และได้ขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ท่านโดยย่อ ซึ่งท่านเมื่อได้รับฟังแล้วจะหลีกเลี่ยงออกไปผู้เดียวไม่ประมาท จะมีความเพียร อุทิศกายและใจเพื่อปฏิบัติธรรมคือเจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยพระองค์ก็แสดงธรรมเรื่องอายตนะโปรดท่านปุณณะว่า

ปุณณะ รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่นำปรารภานา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนด มีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพเลิตเพลิน เชยชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอเพเลิตเพลิน เชยชม ยึด

ติดรูปนั้น ความเพิลิตเพิลินยอมเกิดขึ้น เรากล่าวว่า เพราะความเพิลิตเพิลินเกิดทุกข์จึงเกิด ฯลฯ แม้ในธรรมารมณ์ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน พระพุทธเจ้าทรงตรัสสอนด้วยโอวาทนี้แล้วถามท่านปุณณะว่า เธอจะอยู่ในชนบทไหน จะไปปฏิบัติธรรมที่ใด ท่านปุณณะตอบว่า จะไปอยู่ชนบทชื่อว่า สุนาปรันตะ พระพุทธองค์ตรัสว่าชาวสุนาปรันตะชนบทเป็นคนดุร้าย ถ้าเขาค่าบริภาษเธอคิดอย่างไร ซึ่งท่านปุณณะก็ตอบพระพุทธองค์ ว่าเขาบริภาษ ดีกว่าเขาประหารด้วยฝ่ามือ ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ตรัสถามทีละอย่างว่าประหารด้วยฝ่ามือเธอคิดอย่างไรและถ้าประหารเธอด้วยก้อนดินคิดอย่างไร ซึ่งท่านปุณณะก็ตอบดีกว่าประหารด้วยก้อนดิน , ท่อนไม้ , ด้วยศาสตรา , ด้วยศาสตราที่คม ตามลำดับ ...ท่านปุณณะตอบพระพุทธเจ้าอย่างนี้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าดีละ ดีละ และว่าถ้าคิดข่มใจได้อย่างนี้ ก็อยู่ในสุนาปรันตะชนบทได้

ปุณณะออกเดินทางและไปที่สุนาปรันตะชนบทแล้วปฏิบัติกรรมฐานอยู่ในระหว่างพรรษาท่านได้บรรลุวิชา ๓ ในพรรษานั้นท่านให้ชาวสุนาปรันตะชนบทแสดงตนเป็นอุบาสกประมาณ 500 คน ด้วย (พระไตรปิฎกภาษาไทย 18/88/84-88)

สรุปความว่า การกำหนดอารมณ์กรรมฐาน โดยใช้อายตนะ 6 นำมาพิจารณาตามที่ท่านแสดงสั่งสอนก็สามารถนำพาจิตใจของตนให้พ้นจากกองทุกข์ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน หากกระทำตามด้วยความอุตสาหะพากเพียร ซึ่งจะทำให้วิปัสสนาญาณ 16 เจริญก้าวหน้า และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ขั้นสูงสุด ดังเช่น พระราहुล นางพราหมณี เวรหัญจานี และพระปุณณะ เป็นต้น

2. อายตนะกับการฟังธรรม การฟังธรรมเรื่องอายตนะแล้วบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา ปรากฏในเรื่องพระภิกษุท่านหนึ่ง ชื่อว่าพระพาหิยะ ได้บรรลุพระอรหันต์ เมื่อฟังธรรมและ หลีกออกไปเพื่อปฏิบัติพระกรรมฐานโดยไม่นานนัก ดังปรากฏเรื่องในสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค กล่าวไว้ดังนี้

ครั้งนั้น ท่านพระพาหิยะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้กราบทูลให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ท่านโดยย่อ ซึ่งเมื่อท่านได้ฟังแล้ว จะพึงหลีกออกไปอยู่คนเดียวไม่ประมาท จะปฏิบัติกรรมฐานด้วยความเพียร อุทิศกายและใจต่อไป ซึ่งพระพุทธองค์ได้ตรัสว่า... จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง , ท่านพาหิยะตอบว่าไม่เที่ยง พระพุทธตรัสถามว่าก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข, ท่านพาหิยะตอบว่าเป็นทุกข์ พระพุทธองค์ตรัสว่าก็สิ่งใดเป็นทุกข์มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา, ท่านพาหิยะตอบว่า ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสถามและแสดงข้อธรรมไปตามลำดับ โดยตรัสถามถึงรูป เที่ยงหรือไม่เที่ยง , ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า ฯลฯ จักขุวิญญาน ฯลฯ จักขุสัมผัส ฯลฯ ฯลฯ แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่

เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยเพียงหรือไม่เพียง...(ซึ่งท่านพาหิยะก็ตอบรับพระพุทธองค์ตามความเป็นจริง)

ท่านพาหิยะฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจบลงแล้วเกิดความชื่นชมยินดีภักดีของพระพุทธองค์อย่างมาก ลูกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาท กระทำประทักษิณแล้วจากไป ต่อมาท่าน พาหิยะได้หลีกออกไปผู้เดียวไม่ประมาณมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ไม่นานนัก ท่านพาหิยะได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยมอันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์... รู้ชัดในชาติว่าสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป ท่านพระพาหิยะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่งในโลก

พอจะสรุปได้ว่า ท่านพระพาหิยะ ได้ศึกษาพระธรรม เรื่องอายตนะ จากพระพุทธเจ้า เพียงพระสูตรเดียวก็สามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติกรรมฐานให้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอรหันต์ได้ และเพียงสูตรเดียวก็พอเพียงแก่การบรรลุธรรม หากน้อมนำไปปฏิบัติตามคำสอน

บทสรุป

อายตนะกับการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา คือ อารมณ์ 6 ทวาร 6 เป็นหลักในการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน เพื่อให้จิตหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส เข้าถึงมรรค ผล นิพพาน ในครั้งพุทธกาลได้มีภิกษุจำนวนหลายท่านได้บรรลุธรรมเมื่อฟังเทศนาธรรม เรื่องอายตนะนี้ แม้พวกอุบาลีกาก็ได้บรรลุธรรมด้วย

อายตนะกับการบรรลุธรรมมาอธิบายเพื่อให้มองเห็นว่าในอดีตกาลได้มีผู้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด คือ ได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลจำนวนมาก ตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกในส่วนของสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ 18 ที่มีการขอให้พุทธองค์แสดงธรรมโปรด แล้วท่านเหล่านั้นได้หลีกออกไปปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุธรรมสมตามความประสงค์ของตน บางท่านก็ขอฟังธรรมจากพระเถระที่ได้ทรงจำมาจากพระพุทธเจ้าอีกทีหนึ่ง และเมื่อฟังแล้วก็ไปปฏิบัติธรรมในที่อยู่ของตน และก็สามารถบรรลุธรรมเช่นกัน

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

คัคณางค์ มณีศรี. (2559). จิตวิทยาทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ฝ่ายวิชาการอภิปรัชญาและจิตวิทยา. (2539). วิปัสสนากรรมฐาน. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิ

สัทธัมมโชติกะ.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวีโร ป.ธ.๙). (2544). **ภาวนาที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดยานนาวา.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (2539). **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ 9 เล่ม 1 สมถกรรมฐานที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ.

สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). (2537). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆสเถระรจนา**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร:บริษัทประยูรวงศ์ปรีนตัง จำกัด.

